

De fjerne besiddelser – Esrums ejendom i Halland

Af Bente Thomsen

Udover de 11 grangier, som er omtalt i en anden artikel i denne bog, ejede Esrum Kloster også en grangie så langt væk som i Halland – et forhold, som stemmer dårligt med de generelle regler og praksis for oprettelse og drift af grangier i cistercienserordenen.

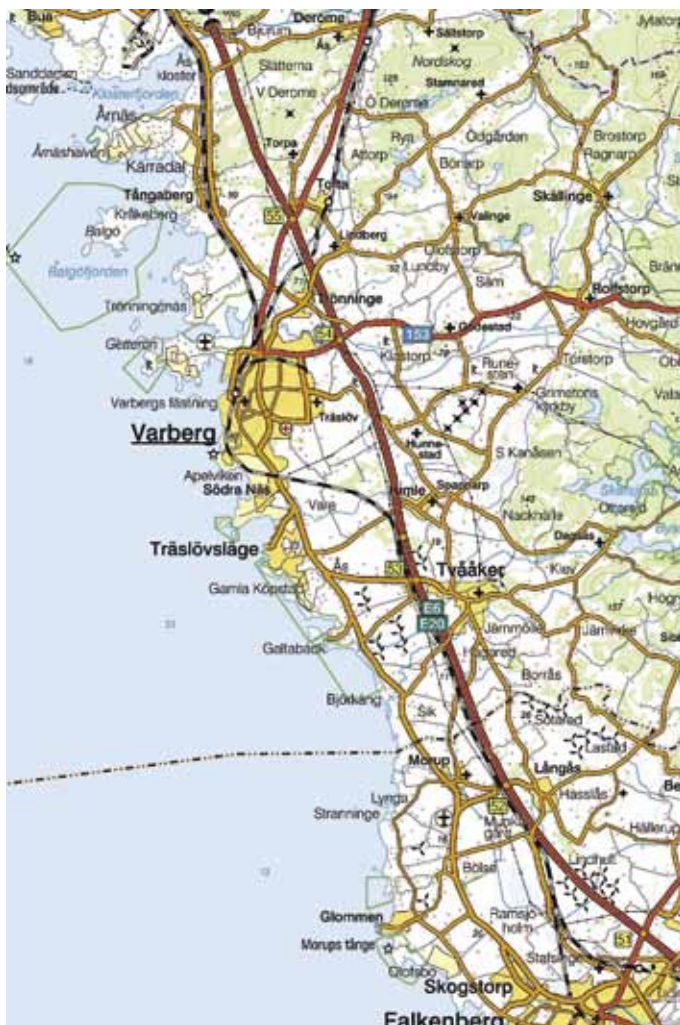
Når man skal undersøge forholdene vedrørende Esrum Klosters besiddelser i Halland, rejser der sig umiddelbart ét overordnet spørgsmål: Hvorfor holdt klostret fast i denne ubekvemt beliggende ejendom fra 1176, hvor Valdemar 1. skænkede jordbesiddelsen til klostret, og helt frem til klostrets nedlæggelse efter reformationen, en periode på 360 år? Umiddelbart harmonerer det dårligt med den godspolitik, som klostret systematisk og vedholdende praktiserede i næsten hele sin eksistens, og som gik ud på at få samlet godset så tæt på klostret som muligt. Det var en fornuftig og logisk ejendoms politik i en tidsalder, som var præget af naturalieøkonomi, og hvor en stor del af bøndernes ydelser ganske givet har været anvendt til at drive den store husholdning på Esrum Kloster, hvor munke, lægbrødre og familiars skulle brødfødes dagligt. Udover dette overordnede spørgsmål kan man også ønske at finde ud af, hvordan klostret opretholdt den regelmæssige forbindelse med den fjerne hallandske forbindelse og hvorvidt de varer, som nævnes i privilegiebrevene, blev fragtet til Esrum og brugt der? Hvilken position fik klostret i Halland? Og hvilke relationer havde klostret til beboerne på egnen? Der åbner sig hurtigt flere spørgsmål, end der kan pines svar på ud af kilderne.

Hovedkilden til Esrum Klosters historie er 'Esrum Klosters brevbog'. Det er en samling juridiske dokumenter, som skulle dokumentere klostrets adkomst til dets ejendom. Det betyder, at hovedkilderne til klostrets ejendom i Halland stammer fra brevbogen, og heraf kommer også et væsentligt metodisk problem. Hvordan slutter man fra en normativ kilde til virkelighed? Hvordan kan man undersøge, om de beskrevne forhold ude i virkelig-

hedens verden forholder sig som ønsket af dem, der udfærdigede dokumentet? Også her kommer man nemt til kort.

Esrum Kloster erhverver Morup i Halland

Den første snes år efter Esrum Klosters grundlæggelse i 1151 var ren gavebod for klostret. Først og fremmest sørgede ærkebiskop Eskil, klostrets stifter, for rigelige jordejendomme til klostret, men hans gaver blev i rigt mål fulgt op af gaver fra kong Valdemar 1. og biskop Absalon. Størstedelen af den givne ejendom lå kort nord, øst eller syd for klostret og var dermed let tilgængelig fra klostret. Men i 1176 blev der brudt med dette princip, da Valdemar 1. tilskødede Esrum Kloster gods i Halland. Det skete med et dokument, som blev udstedt den 6. juli 1176 i Skanderborg, og det begrundes – som gaver i almindelighed – med forpligtelsen til at hjælpe dem, som dyrker den sande Gud. Valdemar lader yderligere skrive i brevet:

Kort over den del af Halland, som behandles i artiklen.

Idet vi derfor ønsker at vende vort blik mod disses eksempel, der uden for enhver tvivl er værdigt til efterfølgelse, har vi af hensyn til vor og også vore efterkommeres frelse overdraget de brødre, der tjener Gud i Esrum, en jord i Halland, der indtil dette tidspunkt hører til os, og som er særlig nødvendig for deres tarv, at besidde evindeligt; og vi har godkendt, at de ligesom de øvrige beboere i det land skal have fri adgang til at fælde træer.¹

Dernæst bevidnes brevet, hvorefter Valdemar beskriver udstrækningen af jordbesiddelsen. *Og vi har befaleet, at denne jords markskel skal opregnes i dette brev; navnene er disse: det første er Lindebjerg, det andet Lindedal, det tredje Holebech, det fjerde Phyalzmosse, det femte Biverud; og vi har givet samme brev styrke med vort segl i voks.²*

Lokaliteterne ligger i den nordøstlige del af Morup sogn – i middelalderen benævnt Mothorp, men har ikke alle kunnet placeres præcist. Lindebjerg og Lindeberg kan være Lindhult, som ligger ca. 2 km sydøst for Morup, men det kan ikke afgøres sikkert.³ Der er et vandløb, som hedder Hålebäck, men også en ejendom i Sotared, som bærer navnet. Biverud er sandsynligvis Bänared, de øvrige kan ikke stedfæstes præcist.⁴

Det skulle hurtigt vise sig, at der var nogen, som følte deres rettigheder gået for nær ved dette gavebrev, og som ikke var specielt begejstrede for de nye tilflyttere. I et ikke præcist dateret brev fra o. 1177 forsøgte Valdemar 1. at gøre sin autoritet gældende. I mellemtiden var der sket det, at ærkebiskop Eskil, kort inden han i 1177 fratrådte sit embede, havde skænket brødrene en skov i Halland, Glumstenskoven. Valdemar skrev i det pågældende brev til alle i Faurås Herred: *I forsøger jo til jeres fortabelse at berøve vore brødre i Esrum den skov i Glumstenskov, som ærkebiskoppen til frigørelse for sine synder har overdraget dem.⁵* Videre skrives der i brevet, at beboerne skulle tillade brødrene at bruge skoven på samme vilkår som dem selv, idet de måtte fælde stående og friske træer, fjerne det gamle, som var væltet, koge salt, holde svin på olden og på enhver måde udnytte skoven til deres gavn og føre det, de udnytter, bort til deres steder. Og sidst i brevet satte kongen trumf på: *I det forhold nogen synder, skal han og straffes, og på samme måde, som I forbyder brødrene brugen af førnævnte skov, således forbyder også vi i kraft af vor kongelige majestæts myndighed brugen af samme skov.* Her anes konturerne af en alvorlig konflikt, som kom til at strække sig over adskillige år.

Ærkebiskop Absalon udstedte i 1182 et brev, som illustrerer den konflikt, som Esrums besiddelser gav anledning til. Valdemar 1.s søn Knud var i 1177 blevet hertug af Halland, og i 1182 efterfulgte han sin far på tronen under navnet Knud 6. I 1180 rejste Valdemar 1. rundt i Halland og forhand-

lede med jordejerne der. I brevet refererer Absalon til klager, som beboere i Morup-områder havde fremsat overfor Valdemar. *På Faurås marker ikke langt fra åen Åtran rejste Johan Mosen, Saltr, Megindors søn, og andre indbyggere i Faurås Herred svigagtigt en trætte angående vore brødre i Esrums skove, der ligger til Morup, i nærværelse af vor herre den ærværdige konge Valdemar. Han dømte fornævnte brødre og de andre, som havde fornævnte landsby og de omtvistede skove i besiddelse, til under ed at føre bevis for, at de havde erhvervet samme skove fra de retmæssige besiddere...*⁶ Eden blev aflagt i nærværelse af den herre kong Knud og os med det resultat, at skovene blev tilkendt brødrene til evig tid. Det viser, at de lokale krav på skovene blev underkendt. Og som sædvanlig i middelalderlige breve er der et løfte om evig forbandelse, hvis det skrevne ikke overholdes. Selv om der er lidt manglende logik i brevets datering⁷ kan oplysningerne om jordstridighederne ganske givet tages for pålydende, og måske giver de et meget godt billede af den holdning, der var i Skåne og Halland til Absalon og Valdemar omkring 1180.

Bondeoprøret i Skåne og Halland i 1180-82 er beskrevet i 'Ældre Sjøllandske Krønike' og af Saxo. Utilfredsheden bundede i, at Absalon havde indsat stormænd fra Sjælland på ledende poster i Skåne, og at bønderne samtidig blev pålagt en række nye afgifter og arbejdsforpligtelser. Ifølge Saxos beretning var der stor opbakning til oprøret. Det borgbyggeri, Ab-

Detalje af Johannes Mejers kort over det nordlige Halland, ca. 1640.

salon havde igangsat, blev angrebet og Absalon måtte flygte til Sjælland, hvor han søgte assistance hos kongen.⁸ Kongen og Absalon indkaldte til et møde på Fyn, hvor det ikke lykkedes at genoprette roen, og Valdemar drog derefter med en hær til Skåne. De skånske stormænd krævede fortsat Absalon fjernet, og Valdemar anså det for klogest at sende Absalon tilbage til Sjælland, mens han selv rejste rundt for at lodde stemningen. Den klage, som er omtalt i dokumentet fra 1182, er formodentlig fremsat for kongen ved denne lejlighed. Absalon trak det gejstlige kort og sendte besked til præsterne i Skåne om, at kirkerne skulle lukkes, hvorved befolkningen blev nægtet adgang til kirkelige tjenester. I mellemtiden bredte oprørsstemningen sig til de fynske og jyske stormænd. Bondeoprøret sluttede først efter Valdemars død, hvor efterfølgeren kong Knud nedkæmpede bønderne og den kongekandidat, de havde tilkaldt. Absalon blev genindsat i sit embede med fuld myndighed.

Parallelt med disse begivenheder bekræfter skiftende paver med næsten skabelonagtige formuleringer i disse år Esrums rettigheder til Morup. I 1178 omtaler pave Alexander 3. i sit privilegiebrev *Morup i Halland med skove, enge og dens øvrige tilliggender*.⁹ I 1184 omtales stedet i pave Lucius' brev som *landsbyen Morup med strandskoven og dens jorder*.¹⁰ I 1189 bliver det hos pave Clemens 3. til *Morup i Halland og Glommen med landsbyer, enge, skove og deres øvrige tilliggender*.¹¹ Stort set samme formulering anvendes i 1192 i pave Coelestin 3.s brev.¹² Samlet set kan det udledes, at Esum Kloster sørger for at få deres privilegier bekræftet ved pavestolen i Rom, men bekræftelsen foregår i en relativt overordnet og standardpræget terminologi, brevene går ikke ned i detaljerede lokale forhold.

I begyndelsen af 1200-tallet var der stabile forhold igen. Valdemar 2. Sejr var blevet konge i 1202, og allerede året efter bekræftede han Esum Klosters besiddelser i Halland, nu med nogle formuleringer, som giver anledning til at tro, at der var sket en udvidelse af de rettigheder, klosteret oprindeligt havde. Efter de traditionelle indledningsformularer står der i brevet: *Derfor bestyrker vi med vor kongelige myndighed, og stadfæster vi med vort segls vidnesbyrd alle besiddelser, som vore brødre i Esum har i Halland, hvad enten de er erhvervet ved gave eller køb eller mageskifte fra min fader eller min broder eller andre gode mænd.*

*Vi frigør og fritager også alle deres landboer for alle oppebørsler og tjenester, der skyldes den kongelige jurisdiktion.*¹³

Det var godt at være garanteret af de verdslige myndigheder, men bedre var det, hvis også de gejstlige myndigheder ville bakke op om ens rettig-

heder. Så i 1211 fik klostret også ærkebiskop Anders Sunesen og biskop Peder Sunesen til at udstede hver sit brev, hvor de tager klostret og dets besiddelser under deres beskyttelse. I Anders Sunesens brev bruges betegnelsen *Morup i Halland med skove, vande, enge og græsgange*,¹⁴ mens omtalen i Peder Sunesens brev er lidt mere oplysende: ... *grangien Morup i Halland med skove, enge, vande og fiskevande og alle tilliggender i land og ved hav nær ved Glommen, og alt, hvad de sammesteds kan få ved retmæssige køb eller de troendes gævmildhed*.¹⁵

Det sidste brev i den tidlige gruppe dokumenter vedrørende Morup og Halland er pave Gregor 9.s privilegier fra 1227, hvori omtales grangierne Morup og Ufholt med alle deres tilliggender.¹⁶ Ufholts beliggenhed er aldrig blevet lokaliseret. Et bud kan være, at det er Huvhult, som ligger omkring 500 m sydøst for gården Munkagård, men det kan ikke bevises.¹⁷

Fast grund under fødderne

Det fremgår af de relativt mange dokumenter fra de første 50 år, Morup var under Esrum Kloster, at der gradvist skete en konsolidering af klostrets adkomstforhold i området. I begyndelsen har der lokalt været stor utilfredshed med klostrets rettigheder, men hver gang nogen forsøgte at anfægte klostrets rettigheder, er både verdslige og gejstlige myndigheder trådt ind på klostrets side og har undertrykt enhver modstand. De sidste breve tyder på, at klostrets ejendom lige så stille er vokset. I begyndelsen ejede klostret kun den ærkebiskoppelige gave fra 1176, men efterhånden er der kommet yderligere gaver til, og klostret har formodentlig også været ude i køb og mageskifter. Det var en ejendoms politik, som svarede helt til den politik, klostret førte på Sjælland.

Hvordan blev jorden dyrket?

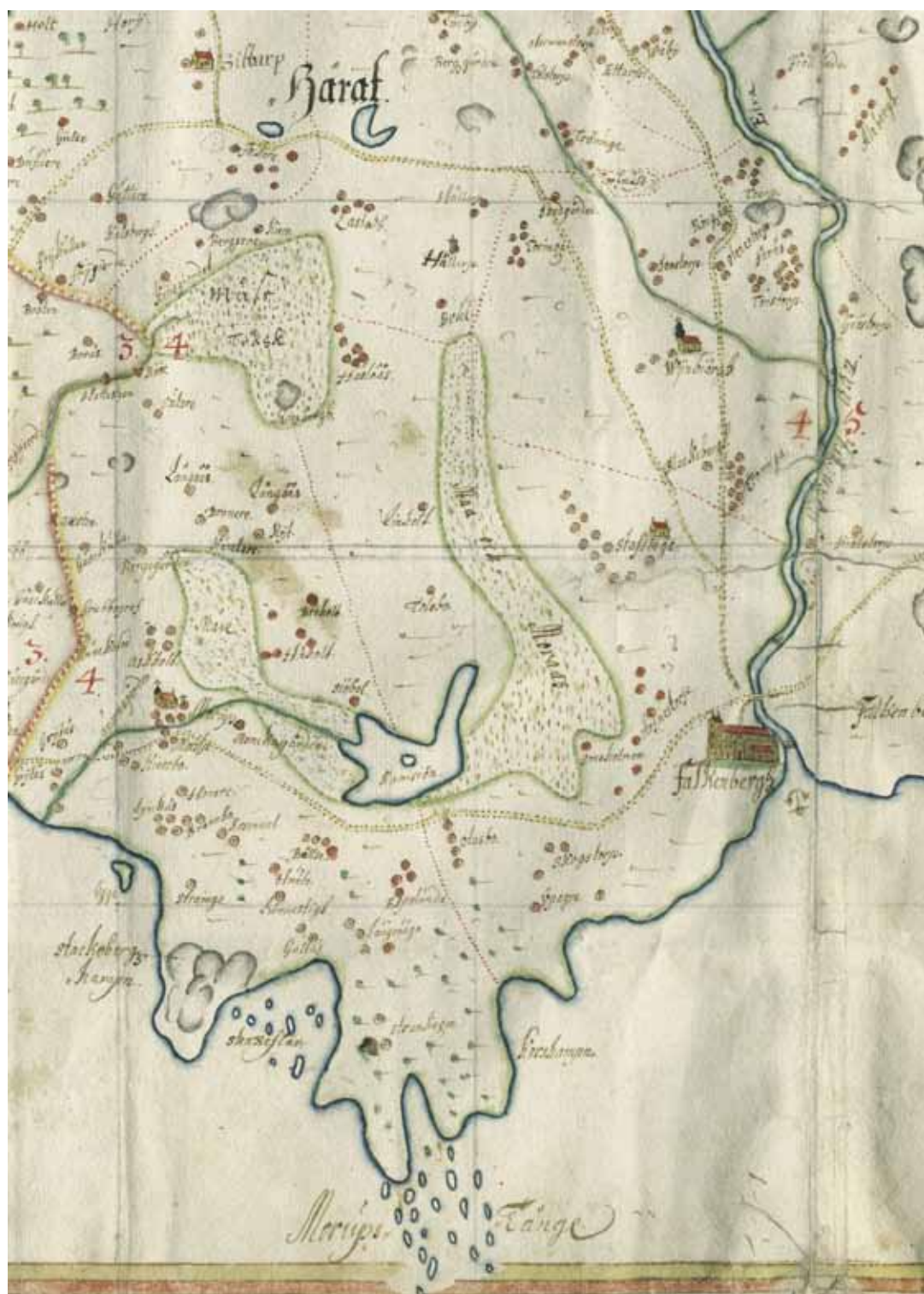
I de tidlige dokumenter omtales Morup flere gange som 'grangie', og det er helt i overensstemmelse med de besiddelser, Esrum Kloster havde på Sjælland. Ifølge cisterciensernes regel skulle de skaffe sig deres brød ved eget arbejde, og de måtte heller ikke bortfæste deres jord. Der skete derfor det, at klostrene nedlagde de landsbyer, de fik skænket og i stedet samlede jorden på grangier (avlsgårde eller ladegårde), som blev drevet af lægbrødre – med en betroet lægbroder i spidsen. Strengt taget var det sådan, at grangierne højst måtte ligge en dagsrejse fra klostret, så brødrene regelmæssigt kunne komme hjem til klostret og deltage i de kirkelige tjenester.¹⁸ For Morups vedkommende gjorde afstanden til Esrum dette ganske besværligt. Vi aner

ikke noget om, hvordan de udstationerede i Morup er blevet sikret gejstlige tjenester. Har der blandt de udstationerede på grangien været en præsteviet munk, som kunne forrette de daglige messer og tidebønner i et kirkerum på gården? Eller brugte de på trods af skik og brug hos cistercienserne den lokale sognekirke Morup kirke, som er bygget i 1200-tallet? Morup kirke er en af tre hallandske kirker, som er bygget i røde teglsten, og der har været mange formodninger om, at det var cistercienserne, som introducerede denne teknologi på egnen. En tredje mulighed for gejstlige tjenester var, at de tog til Ås Kloster, som lå nord for Varberg. Ås Kloster blev oprettet 1194 som et datterkloster af Sorø Kloster, som igen var et datterkloster af Esrum, så det var lidt i familien. Fra Morup til Ås Kloster var der ca. 30 km, en pæn afstand i middelalderen, men dog meget mere overkommelig end en tur til Esrum. Vi ved det ikke – og vi får det heller ikke at vide, kilderne er helt tavse på dette område.

Grangiesystemet med lægbrødrene som den vigtigste arbejdskraft kom under pres i løbet af 1200-tallet. Hvor det i 1100-tallet og begyndelsen af 1200-tallet havde været nemt at skaffe lægbrødre på grund af befolkningsoverskuddet, blev det efterhånden vanskeligere at skaffe folk, som ville gå ind i klostrene som lægbrødre, og nærmest umuligt blev det efter pestens hærgen i midten af 1300-tallet, hvor befolkningstallet faldt drastisk. Et par andre incitamenter til grangiedrift forsvandt også i løbet af 1200-tallet. Indtil 1215 var cistercienserne fritaget for at betale tiende af jord, de selv dyrkede, men denne ordning bortfaldt. De var fortsat tiendefri for jord erhvervet før 1215, men jord, som kom i klostrets eje derefter, skulle der svares tiende af. I 1224 fik cistercienserne en generel tilladelse til at bortfæste jord, og dermed var grunden lagt til andre driftsformer.

Hvordan driftsomlægningen i Morup præcist kom til at foregå, er det ikke muligt at fastslå. Efter 1227 er kilderne vedrørende Morup ganske sporadiske og giver kun mulighed for at følge udviklingen på helt overordnet plan. På et eller andet tidspunkt er grangien samt eventuelle senere tilkomne ejendomme blevet omorganiseret. Af den oprindelige grangie er en stor gård bevaret. Det er den nuværende Munkagård, som den dag i dag er den største gård i Morup-området. Den resterende jord er blevet splittet op i mindre gårde, som er blevet fæstet ud til enkeltbønder. På et tidspunkt har Esrum trukket sine egne folk hjem fra Morup, og Munkagård er blevet forpagtet ud til lokale folk.

Hvornår dette er sket, kan ikke fastslås nøjagtigt, men det vides, at den 6. maj 1307 blev der holdt et møde *på gården Morup* mellem hertug Erik og

Detalje af Kietell Clason Felterus' kort over Halland 1652. Foto: Bertil Olofsson, Krigsarkivet.

hertug Valdemar af Sverige og hertug Christoffer af Halland og Samsø.¹⁹ Det var i de konfliktfyldte år efter mordet på Erik Klipping i 1286. Efter mordet blev Erik Klippings søn Erik Menved udpeget til konge, men Erik Klippings anden søn Christoffer – og altså Erik Menveds broder – havde også ambitioner om at komme til at beklæde kongesædet. Kort før 1307 fik Christoffer overdraget hertugdømmet Sønderhalland og Samsø af Erik Menved. Christoffer indledte imidlertid et samarbejde med Erik Menveds fjender, og mødet i Morup var et led i denne sammensværgelse. Hertugerne Erik og Valdemar lovede at bistå Christoffer *mod den herre kongen af Danmark, hans broder, med 400 stridsbeste, idet vi særligt af al kraft yder hjælp til samme herre, hertug Christoffer, og ingen anden for at opnå Danmarks Riges krone.*²⁰ Det har været et betragteligt selskab, som gæstede gården Morup. 12 riddere og 24 væbnere påtegner brevet som vidner. Hvad der i øvrigt har været med af tjenestefolk og hestepassere vides der ikke noget om. I forbindelse med den samme strid, hvor Christoffer også var i samarbejde med kong Håkon af Norge og grev Jakob af Nørrehalland, optræder Morup endnu en gang i et brev. Det er ikke præcist dateret, men er skrevet inden den 29. august 1308, hvor der blev indgået fred mellem Erik Menved og kong Håkon. I en længere korrespondance fremfører Erik Menved og kong Håkon en række beskyldninger mod hinanden og deres respektive tilhængere. I et brev skriver Erik Menved her om en af kong Håkons støtter Arvid Kyrning, at han *har lemlæstet Bjørn Tømrer, så han aldrig siden kunne gå på sine ben. Fremdeles har han 20 gange røvet fra munkene i Morup, mens der var fred, fordi kongen har taget dem under sin beskyttelse.*²¹

Umiddelbart lyder det usandsynligt at holde et møde med så kontroversielt et emne på et sted, hvor lederen var en betroet person fra Esum Kloster. Det kunne hurtigt kompromittere klostret, hvis hovedsæde lå i en del af Danmark, som ubestridt var under Erik Menved, og det ville klart være i modstrid med klostrets interesser, for det gav for stor risiko for konflikter hjemme. Det giver mere mening, hvis grangien var bortforpagtet til en lokal stormand, som ikke ville føle sig bundet på samme måde – som måske endda kunne have fælles interesser med Erik Menveds modstandere.

Omvendt skriver Erik Menved i det andet dokument, at Arvid Kyrning 20 gange røvede fra munkene i Morup. Hvordan skal dette udsagn tolkes? Her er det værd at betænke, at brevet er et led i en strid, og der derfor kan være skrevet meget propaganda ind i det. Hvordan er det muligt – med udbytte – at røve nogen 20 gange? Har det været røverier i bagatelklassen? Har Arvid Kyrning blot været forbi jævnligt og krævet et måltid? I brevet

*Munkagård,
stedet hvor
hovedbygning-
en på Esrums
Klosters gran-
gie lå.*

er der undladt enhver antydning af graden af røveri. Når der skrives, at han har røvet fra munkene, er det juridisk set korrekt, fordi Esrum Kloster ejede gården i Morup. Derfor kan der godt være skudt et forpagterled ind, som kongen ikke omtaler, fordi det altid vil være en skærpende omstændighed at røve fra de folk, som tjener gud fremfor fra en almindelig verdslig forpagter.

Stridighederne mellem Erik Menved og Christoffer fortsatte i øvrigt, så længe Erik Menved levede. Christoffer efterfulgte Erik i 1319. Han var konge, mere af navn end af gavn, indtil sin død i 1332. Det var den periode, hvor landet faldt helt fra hinanden.

Herefter eksisterer der ikke mange oplysninger om Esrums besiddelser i Morup. Den 8. september 1445 kvitterer Abbed Bernhard fra Esrum for modtagelse af årets landgilde fra *velbyrdig Agbe Axelsß* for det gods, han har i leje af klostret i Mothorp i Halland.²² Det drejer sig om ridderen og rigsråden Åge Axelsen Thott til Hjulebjerg. Hovedkilden til Esrum Klosters godshistorie, Jordebogen fra 1497, medtager ikke gods uden for Sjælland, men på indersiden af bindet til Esrum Klosters Brevbog er der omkring 1512 skrevet nogle spredte notitser om Sorø Klosters og Esrum Klosters besiddelser i Halland, og de er ganske oplysende. For Esrum Klosters ved-

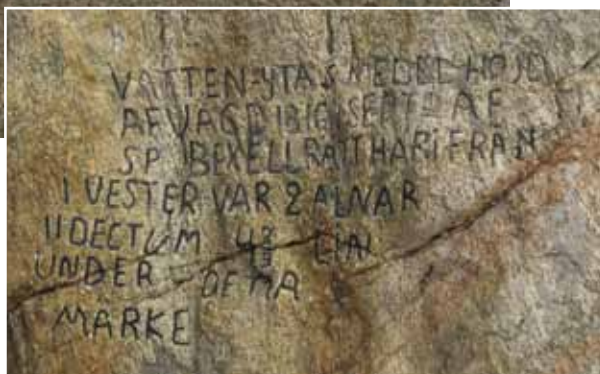
kommende opridses landgilden for de 45 bønder, som klostret har på sit gods samt for bonden på Munkagård. Som normalt var i den sene middelalder betalte bønderne en blanding af naturalieydelse, arbejde og penge. Bønderne betalte byg, mel, arbejde og lidt gæsteri samt i alt 61 mark årligt. Bonden på Munkagård ydede altid gæsteri.²³ Bøndernes arbejdsforpligtelse har formodentlig været på Munkagården, der er at opfatte som den lokale hovedgård, som bønderne har været fæstebønder under. I området var der en mølle, som skulle betale to tønder mel og en anden mølle, som lå øde, men som også skulle betale to tønder mel, når den blev genopbygget. Så alt i alt var besiddelsen i Halland en betragtelig indtægtskilde.

Hallands herligheder

Valdemar 1.s brev fra 1177 er berømt, fordi det er et af de første breve, som detaljeret beskriver skovdrift. Skoven omtales eksplicit som Glumstenskoven,²⁴ andre steder omtales den som *silva maritima*, skoven ved ha-

Glumstenen ved Glommen Havn.

Inskription af præsten Søren Petter Bexell på Glumstenen fra 1816.

Kort over skovforekomsterne i Halland omkring 1650, udarbejdet af Carl Malmström. Nær Glommen er der en mindre skov (dråbeformet på kortet).

vet. Den har navn efter den store sten Glomstenen (tidligere kaldet Glumstenen), som endnu står på havnemolen i Glommen. Det er en vandreblok af ganske anseelig størrelse. Den er omtalt i en kilde fra 1061 i forbindelse med Harald Hårderådes togt mod Halland, og den har altid fungeret som sømærke for skibe, som skulle anduve kysten. På Kiettel Clason Felterus' kort over Halland fra 1652, som regnes for ganske pålideligt, er Glumstenskoven markeret med en størrelse, som formodes at være betydeligt mindre end størrelsen i 1177.²⁵ Skovens beliggenhed gjorde det relativt nemt at udskibe tømmer fra den, for ved Glommen, hvor der nu er en stor fiske-

rihavn, er der nord og syd for tangen mulighed for ankerplads, hvis ikke vinden er stik vest. Ellers er beliggenheden generelt ikke gunstig for søfart. Hallands vestkyst er vanskelig at besejle. Kysten er grund og stenet, ved vestlige vindretninger er bølgegangen hård og der er stort set ingen naturlige havne. Kun ved at sejle op i en åmunding kan der skabes læ for bølger og vind. Talrige er de forlis, som har fundet sted på kysten.

Tømmeret, som skulle transporteres til Esrum, er blevet sejlet på skibe svarende til Galtabäckskibet, hvis køl blev fundet i 1928 ved Galtabäck i Tvååker umiddelbart nord for Morup. Skibet er en knarr, af eg og klinkbygget.²⁶ Det er en type, som også kan ses på Vikingskibsmuseet i Roskilde. I 2007 blev en kopi af skibet søsat. Det hører under Varberg Museum, drives af Galtabäckskeppets Bygglag²⁷ og kan ses i Galtabäck Havn. Endnu et vikingskib er fundet tæt derved.

Kopien af Galtabäckskibet. På dette billede ses tydeligt, hvor rummeligt skibet er. Foto: Roy Magnusson.

Hvor tømmeret til Esrum er blevet losset, vides heller ikke. Det kan være sket ved Hornbæk, eller det kan være blevet omlastet til pramme og sejlet op til Søborg Sø, som i middelalderen via et smalt indløb havde forbindelse med Kattegat. Transport til vands var i middelalderen til enhver tid nemmere end transport til lands.

Noget tyder dog på, at tømmeret fra Halland ikke kunne dække det behov, klostret havde. I 1301 gav Erik Menved i et brev til bymændene i Helsingborg Esrum Kloster lov til frit at købe pæle, træ, jernnøgler og alt andet nødvendigt i byen Helsingborg, så ofte de havde brug derfor.²⁸ Den megen byggeaktivitet krævede mange materialer.

Saltkogning som en retting nævnes også i Valdemar 1.s brev. På vores breddegrader er saltsydning svært. Havvandets saltholdighed er ikke ret høj, temperaturen er for lav, luftfugtigheden for høj og det regner for meget. Indkogningen af vandet kræver meget energi. På Læsø førte saltsydningen til økologisk katastrofe. Øens skov forsvandt fuldstændigt og gav i stedet plads for sandflugt. Dertil kommer, at det færdige resultat er salt af lav kvalitet, så det importerede var til enhver tid at foretrække. Der er ingen vidnesbyrd om mangel på importeret salt i middelalderen, så leverandø-

terne kunne tydeligvis skaffe, hvad markedet krævede. Der er heller ingen tegn på, at det var en kostbar vare, selv om der indimellem optræder klager over prisen.²⁹

Albert Sandklef, som var leder af Varberg Museum fra 1921 til 1961, var meget interesseret i en eventuel saltkogning i Halland. Han foranstaltede i begyndelsen af 1950'erne en række undersøgelser i felten, inspireret af sit kendskab til saltsydning på Læsø. I Morup-området gav undersøgelsen ingen resultater, men lidt mod nord, i Tvååker ud for L. Björkäng fandt han nær stranden nogle vandhuller, som han tolkede som udgravede saltvandsdamme,³⁰ hvor saltvandet, som ved højvande og storm skyllede op i dem, kunne stå og opkoncentreres, indtil en indkogning kunne foregå. Det er vel tvivlsomt, om dette kan tages som bevis for middelalderlig saltkogning, men en vis sandsynlighed er der afgjort. Saltproduktion nævnes udover i 1177-brevet ikke i de skriftlige kilder, som har relation til Esrum Kloster.³¹

Svin på olden var ikke noget specielt for Halland. Det var i middelalderen den helt almindelige måde at opdrætte svin på. De skulle skaffe sig føden selv og ikke fodres, og det gjorde de ved at gå 'på olden' i skovene, hvor de levede af bog og olden.

Hvor lå grangien?

Helt overordnet er der ingen tvivl om, at den nuværende Munkagård, som ligger et par kilometer sydøst for Morup, og som er den største landbrugsjendom i området, er 'efterkommeren' af den middelalderlige grangie.

Arkæolog Lena Berglund forestod i 1997 på vegne af Länsstyrelsen Halland en udgravning på stedet i håb om at finde spor af en middelalderlig bygning og dermed et indicium på grangiens beliggenhed. Der blev gravet på flere lokaliteter, inklusive et sted vest for Munkagård, hvor der ofte er fundet tegl i forbindelse med pløjning.³² Der blev gravet søgegrøfter og fundet stolpehuller, men ikke gjort fund, som kunne dateres til 11-1200-tallet.

Yderligere udgravede man en husgrund på 8x8 meter, men alle keramik- og jerngenstande fra stedet stammede fra 17- og 1800-tallet. Huset skønnes at være en ritmesterbolig, som skulle have ligget på stedet fra 15-1600-tallet. Men under huset – og derfor formodentlig ældre end huset, men ikke muligt at datere, blev der fundet en teglstensovn, en afløbsrende af natursten og en stensat rund brønd. Under gulvniveau fandt man en grav med to hestekranier og et fundament til en kakkelovn. De fundne teglsten var i flere tilfælde af munkestenstypen, store mursten af samme type, som er anvendt til bygningen af Morup Kirke. Udgravningsstedet blev i 1990'erne

Udgravning nær Munkagård i 1997. Foto: Lena Berglund.

registreret som stenalderboplads, så der har været beboelse i flere tusinde år. Men håbet om en entydig og præcis placering af grangien blev ikke opfyldt.

Morup efter reformationen

I forbindelse med reformationen i 1536 og klostrenes nedlæggelse blev al klosterejendom overdraget til kongemagten. I Halland blev området, som omfattede Esrums besiddelser, omdøbt til Morup Len, fremgår det af jordebøger fra 1500-tallet.³³ Men stedets historie kan kun følges drypvis. Fra 1561 til 1586 var det forlenet til Eiler Grubbe under navnet Morup Len. Derefter er der sket en administrativ omlægning, for 1586-89 og igen fra 1591 var Morup Len under Varberg Len. At det var en betydelig ejendom bekræftes af oplysningerne fra 1591/92, for i jordebogen for Varberg Len står der, at den tidligere klosterejendom rummede Munkagården samt 44 fæstere.³⁴

Munkagården er i dag fortsat den største gård i Morup-området, og dens bygninger er store og repræsentative. Fæstegårdene blev solgt til selveje omkring 1915.³⁵ På hovedbygningen står årstallet 1763, men huset skønnes at være fra 1600-tallet, således at årstallet refererer til en ombygning. I begyndelsen af 1900-tallet blev der grundlagt et stutteri på gården, og der opdrættes fortsat heste på stedet – en passende aktivitet for et sted,

Munkagård 2013.

som har relation til Esrum Kloster, hvor der også efter reformationen var en omfattende hesteavl. Ellers drives gården med korn, kartofler samt i sæsonen jordbær til selvpluk.

Sorø Klosters hallandske besiddelser

Umiddelbart nord for Morup ligger Tvååkerområdet, som middelalderen igennem havde nær tilknytning til Esrums datterkloster Sorø. I 1197 skænkede ærkebiskop Absalon, som var nært knyttet til Sorø Kloster og en af klostrets store velgørere, jordejendom i Tvååker til Sorø Kloster. Selve gavebrevet er ikke bevaret. Det kendes kun fra Sorø Klosters gavebog, som er nedskrevet omkring 1440. I gavebrevet omtales Absalons donation med følgende ordlyd: *Han følte medynk med husets mangel, særlig på tømmer, som der var brug for til bygningernes fuldførelse. Derfor skænkede han brødrene og klostret en landsby i Halland som kaldes Tvååker, hvor de kunne afkoge salt, udvinde jern af jorden og få tilstrækkeligt tømmer til deres bygninger. Han gav dem den med huse, agre, enge og lunde således som det efter retfærdig rebning tilkom besiddelsen, og dertil en særlig del af skoven som han købte af indbyggerne og som han med alle tilliggender overdrog klosteret til minde om sig og til evindelig sjælegave.³⁶*

Der er mange fællestræk i gavebrevene til Esrum og Sorø. I begge til-

fælde indgår tømmer som en vigtig vare, klostrene kunne forsynes med, og i begge tilfælde nævnes muligheden for saltsydning. Også på det praktiske område er der fællestræk: Begge klostre kom næsten øjeblikkelig i konflikt med de lokale beboere om udnyttelsen af skovene, så højere myndigheder måtte gribe ind og sikre klostrenes rettigheder. Saltsydningen har vi praktisk talt intet belæg for, og det er yderst tvivlsomt, om det har været en aktivitet af større økonomisk betydning.

Men ét punkt har påkaldt sig stor opmærksomhed. I gavebrevet til Sorø nævnes muligheden for jernudvinding. Det er en af de tidligste oplysninger om bjergværksdrift, og derfor har passagen været meget diskuteret og givet anledning til mange undersøgelser, blandt andet et tværfagligt svensk-dansk forskningsprojekt i 1993-1995.³⁷ Det ville være overmåde interessant, hvis det kunne påvises, at cistercienserne var involveret i jernudsmeltning i Halland. Undersøgelsen aflivede helt denne teori. Lang tid før cisterciensernes ankomst har der været jernudsmeltning på baggrund af den store lokale forekomst af myremalm, og der er fundet store slaggeforekomster i området. Det var bønderne, som stod for denne produktion, og de var i stand til at fremstille ganske udmærket smedejern.³⁸ Men produktionen foregik udenfor de områder, som hørte under Sorø Kloster, og der var en betragtelig nedgang i produktionen fra midten af 1200-tallet, altså ret kort efter brødrenes etablering der. Så på dette felt har det ikke været cistercienserne, som var teknologisk nyskabende. I Morup har der aldrig været tale om jernudvinding.

Til gengæld kan det uden tvivl konkluderes, at for begge klostre har muligheden for at skaffe tømmer samt de store indtægter fra den almindelige landbrugsdrift haft stor betydning for klostrenes økonomi. I over 350 år har de fjerne besiddelser leveret betragtelige indkomster til klostrene i henholdsvis Esrum og Sorø. På den baggrund kunne man godt bære over med besværet ved transporten.

LITTERATUR

Abbed Bernhards kvittering for landgilde, 8. sept. 1445. <http://archive.org/details/repertoriumdipl00hudegoog>

Bennheden, Maj-Britt: Morup – Berättelser från hembygden. 1984 (Bennheden).

Berglund, Lena, arkæolog, Hallands Länsstyrelse, oplysninger givet på mail. Bexell: Hallands historia, 1817-19. Nyoptryk 1925, indscannet: <http://runeberg.org/hallhist/0561.html>

- Björk, Niclas: Vraken i Galtabäck. <http://www.abc.se/~pa/publ/galtabak.htm>
 Oplødet 1998, besøgt 11.11.2013.
- Bjuggner, Lena: Ås Kloster i nytt ljus – år 2. 2013.
- Danmarks Riges Breve, 2. række, 6. bind. Udg. Af Franz Blatt. 1948 (DRB).
- Erslev, Kr.: Repertorium Diplomaticum regni Danici Mediævalis. Forteg-
 nelse over Danmarks breve fra middelalderen. 3, bind, 1401-1450. Udg.
 1906. 8.sept. 1445:
<https://archive.org/stream/repertoriumdipl00hudegoog#page/n679/mode/2up/search/esrum>
- Esrum Klosters brevbog 1-2. Udg. Af Bent Christensen o.a. 2002. (EKB).
- Galtabäckskibet: <http://www.galtabacksskeppet.se/>
- Holm, Poul. De skånsk-hallandske bondeoprør 1180-82. Trykt i 'Til kamp
 for friheden', red. af Anders Bøgh o.a., 1988, s. 72-89. (Holm).
- Jernmøllen i Halland. Hikuin 31, 2004. (Hikuin).
- Johannesson, Gösta: Danmarks historie. Skåne, Halland og Blekinge. 1981
- Jørgensen, Jack Overgaard: Esrum Klosters godsdrift fra klosterets grund-
 læggelse til o. 1400. Trykt i 'Fra Frederiksborg Amt, Årbog 1989'. Udgi-
 vet af Frederiksborg Amts Historiske Samfund, 1989. (Overgaard).
- Kristensen, Hans Krongaard: Klostre i det middelalderlige Danmark. 2013.
 (Krongaard).
- Kulturhistorisk Leksikon for Nordisk Middelalder. (KLNLM).
- Lekai, Louis J.: The Cistercians. Ideals and Reality. 1977 (Lekai).
- Malmström, Carl: Landskapsbildens förändringar. Trykt i 'Hallands historia'
 bd. 2, redigeret af Jerker Rosén o.a., 1959.
- McGuire, Brian Patrick: Property and Politics at Esrum Abbey: 1151-1251.
 Trykt i 'Medieval Scandinavia' nr. 6, 1973 s. 122-150.
- Nylin, Helge: Munkagård – en av Sveriges äldsta gårdar. Hallandsposten
 30.12.1980.
- Nørlund, N.E. (udg.): Johannes Mejers kort over det danske rige, bd. 1. 1942.
- Ranvig, Svend: Sorøkrøniken, bd. 2, 1986.
- Sandklef, Albert: Hallands bønder. Trykt i 'Hallands historia' bd. 1, redigeret
 af Curt Weibull o.a., 1954. (Sandklef).
- Wiking-Faria, Pablo: Kartor över Halland 1482-1718. 2. oplag, 2011.
- Åkesson, Göran: Medeltidens klosteregendomar i Tvååker och Morup. Hal-
 landsbygd 2006/2007, s. 38-49 (Åkesson).

NOTER

1. EKB bd. 1 nr. 216, s. 292-293. • 2. item. • 3. Oplysning fra arkæolog Lena Berghult, Hallands Länsstyrelse, mail 6.12.2013. • 4. Åkesson s. 38. • 5. EKB bd. 1 nr. 218 s. 295-296. • 6. EKB bd. 1 nr. 217, s. 294. • 7. Brevet er dateret til 1182. I det står, at dette år blev Knud indsat som fyrste af Halland af sin fader. Men dette skete allerede i 1177. Knud omtales som konge i brevet, hvilket han blev i 1182. • 8. Holm s. 80-81. • 9. EKB bd. 1 nr. 2 s. 17. • 10. EKB bd. 1 nr. 3 s. 20. • 11. EKB bd. 1 nr. 4 s. 22. • 12. EKB bd. 1 nr. 5 s. 26. • 13. EKB bd. 1 nr. 219 s. 297. • 14. EKB bd. 1 nr. 40 s. 83. • 15. EKB bd. 1 nr. 41 s. 85. • 16. EKB bd. 1 nr. 6 s. 31. •

17. Arkæolog Lena Berglund, Hallands Länsstyrelse, mail 6.12.2013. • 18. Lekai s. 297. • 19. DRB 2. række, 6. bind nr. 62 s. 45. • 20. item. • 21. DRB. 2. række, 6. bind nr. 148 s. 112. • 22. <https://archive.org/stream/repertoriumdip100hudegoog#page/n679/mode/2up/search/esrom> • 23. EKB bd. 1 nr. 259 s. 352. • 24. EKB bd. 1 nr. 218 s. 295. • 25. Sandklef s. 570-572. • 26. <http://www.abc.se/~pa/publ/galtabak.htm> • 27. <http://www.galtabacksskeppet.se/> • 28. EKB bd. 1 nr. 55 s. 98. • 29. KLNMBd. 14 sp. 700-704. • 30. Sandklef s. 602-603. • 31. At konkludere alene ud fra gavebrevene, at der blev udvundet salt, når der ikke findes belæg derfor i andre skriftlige kilder eller i arkæologiske undersøgelser, synes lidt dristigt. Krongaard s. 355. • 32. Lena Berglund, mail af 7.11.2013. • 33. Sandklef s. 519. • 34. Overgaard s. 59. • 35. Bennheden s. 31. • 36. Hikuin s. 24. • 37. Hikuin 31 er et temanummer om dette projekt 'Jernmøllen i Halland'. • 38. Hikuin s. 203.